

УДК 378.1(09) (477.54)

С. Є. Лупаренко

**ОРГАНІЗАЦІЯ ОЗДОРОВЛЕННЯ ДІТЕЙ У ЛІТНІХ КОЛОНІЯХ
ХАРКІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА ПОШИРЕННЯ В НАРОДІ
ГРАМОТНОСТІ (КІНЕЦЬ ХІХ СТ. – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

© Лупаренко С. Є., 2015
<http://orcid.org/0000-0002-3111-5340>
<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.33338>

Дана стаття присвячена характеристиці діяльності Харківського товариства поширення в народі грамотності з оздоровлення дітей у літніх колоніях наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. Розкрито мету (зміцнення здоров'я дітей у сільських умовах) і завдання літніх колоній (безпосереднє знайомство дітей з природою, сільським побутом, формування любові до природи, розширення дитячого світогляду, розвиток навичок спільної діяльності, підвищення культурного рівня дітей тощо). Охарактеризовано діяльність педагогів у літніх колоніях, що сприяла оздоровленню дітей, а саме: організація посиленого харчування, суворе дотримання режиму дня, чергування видів діяльності (інтелектуальної, фізичної, художньої), використання різноманітних форм і методів навчання й виховання дітей.

Ключові слова: діти, оздоровлення, літні колонії, Харківське товариство поширення в народі грамотності.

Лупаренко С. Е. Организация оздоровления детей в летних колониях Харьковского общества распространения в народе грамотности (конец ХІХ ст. – начало ХХ ст.).

Данная статья посвящена характеристике деятельности Харьковского общества распространения в народе грамотности по оздоровлению детей в летних колониях в конце ХІХ ст. – в начале ХХ ст. Раскрыты цель (укрепление здоровья детей в сельских условиях) и задания летних колоний (непосредственное знакомство детей с природой, сельским бытом, формирование любви к природе, расширение детского кругозора, развитие навыков взаимодействия, повышение культурного уровня детей и др.). Охарактеризована деятельность педагогов в летних колониях, которая способствовала оздоровлению детей, а именно: организация усиленного питания, строгий режим дня, чередование видов деятельности (интеллектуальной, физической, художественной), использование разнообразных форм и методов обучения и воспитания детей.

Ключевые слова: дети, оздоровление, летние колонии, Харьковское общество распространения в народе грамотности.

Luparenko S. Ye. Organization of Children's Health Maintenance in Summer Colonies of Kharkiv Society of Spread of Literacy among People (the end of the 19th century – the beginning of the 20th century).

This article is dedicated to the description of activity connected with children's health maintenance in summer colonies and carried out by Kharkiv Society of Spread of Literacy among People at the end of the 19th century and at the beginning of the 20th century. The aim of summer colonies has been revealed. It is children's health maintenance in countryside. The tasks of summer colonies have been determined. They are children's direct acquaintance with nature and rural life, formation of love of nature, expansion of children's worldview, development of skills to interact, raising children's cultural level, etc. Teachers' activity on children's health maintenance in summer colonies has been characterized. It meant organization of special enhanced diet, strict daily regime, alternation of intellectual, physical and artistic activities, use of different educational forms and methods.

Key words: *children, health maintenance, summer colonies, Kharkiv Society of Spread of Literacy among People.*

Постановка проблеми. Проблема збереження здоров'я дітей є виключно важливою на сучасному етапі розвитку освіти, оскільки саме система освіти формує особистість, від якої залежить майбутнє країни. Разом з тим, численні дослідження, що проводяться в навчальних закладах, констатують велику кількість дітей, які мають хронічні захворювання, що зумовлено різноманітними факторами (спадковими, економічними, соціальними).

З цієї точки зору актуальним і корисним вважається дослідження проблеми зменшення негативного впливу навколишніх факторів на особистість, зміцнення її здоров'я.

Важливо відзначити, що проблеми збереження здоров'я дітей завжди цікавили освітян. Зокрема, наприкінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. педагогами і науковцями Харківського товариства поширення в народі грамотності (громадсько-просвітня організація, що діяла протягом 1869-1920 рр. для поширення грамотності і загальної освіти серед широких мас населення) були проведені дослідження здоров'я дітей. Унаслідок цього було виявлено поганий стан здоров'я учнів (91% дітей мали малокрів'я, 57,4% – нервові захворювання, 37,9% – золотуху, туберкульоз, ревматизм, сифіліс, 35,7% – виснаження, 33,9% – хвороби дихальних шляхів, 23,8% – захворювання травневої системи, 17,4% – шкірні захворювання, 7,7% – порушення зору, 7,4% – порушення слуху), розкрито причини високого рівня захворюваності дітей (недоліки в організації

навчально-виховного процесу у школі, складні життєво-побутові умови в сім'ях, особлива схильність школярів до різних заразних захворювань, що властиві дитячому віку: кір, скарлатина, дифтерія, кашлюк, паротит), а також визначено заходи з оздоровлення дітей (надання лікарняної допомоги дітям, проведення їх медичних оглядів, обстеження навчальних приміщень задля пристосування їх до навчальних цілей, проведення педагогами і лікарями бесід із батьками, учнями й іншими педагогами щодо необхідності вжиття заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я дітей, улаштування шкільних аптечок тощо).

Особливе значення серед цих заходів, спрямованих на оздоровлення дітей, мало перебування їх у створених на околицях міст дитячих літніх колоніях, що надавало можливість найслабкішим дітям зміцнити свої здоров'я в сільських умовах і дійсно сприяло покращенню рівня їхнього фізичного розвитку дітей, зменшенню нервовості, емоційного напруження [4; 6].

З огляду на це цікавим і необхідними є дослідження проблеми організації оздоровчої діяльності для дітей у літніх колоніях Харківського товариства поширення в народі грамотності наприкінці XIX ст. – на початку XX ст.

Аналіз актуальних досліджень. Вивчення ступеня наукової розробки проблеми засвідчив, що питання діяльності Харківського товариства поширення в народі грамотності в конкретно-історичний період стали предметом різних досліджень. Так, питання діяльності інтелігенції в товаристві були висвітлені в роботах М. Гомон і Л. Мачуліна, В. Пальченкової, О. Пантелей та інших; культурно-освітня діяльність товариства розкрита у працях В. Камишнікова, В. Кізченко і А. Ткачук, Т. Коломієць та інших.

Однак, у науковому просторі практично відсутні роботи, які б в узагальненому вигляді розкривали особливості організації оздоровлення дітей у літніх колоніях Харківського товариства поширення в народі грамотності.

Дане дослідження є складовою частиною програми науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Метою статті є характеристика діяльності Харківського товариства поширення в народі грамотності з оздоровлення дітей у літніх колоніях наприкінці XIX ст. – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. З 1898 р. Харківське товариство поширення в народі грамотності зініціювало відкриття дитячих літніх колоній, і

саме завдяки цьому літній відпочинок дітей у колоніях став можливим та популярним серед населення протягом тривалого часу [5].

Метою літніх колоній було надання можливості найбільш слабким дітям незаможних батьків зміцнити свої здоров'я в сільських умовах і набратися сил для подальшого більш посиленого і безперешкодного проходження курсу навчання. Серед завдань колоній були такі: безпосереднє знайомство дітей з природою, розвиток любові до природи і всього живого, бажання піклуватися про неї, ознайомлення міських дітей із сільським побутом, сільськими роботами, особливостями свого рідного краю, розширення дитячого світогляду, формування в дітей навичок спільної діяльності, активної взаємодії, взаємодопомоги та спілкування, підвищення культурного рівня дітей [4]. Таким чином, своєрідним девізом літніх дитячих колоній став заклик: «Заради збереження майбутньої культури зберігайте здоров'я учнів – дітей народу, улаштовуйте і підтримуйте літні дитячі колонії» [4, с. 45]. Керівництво і нагляд за колоніями товариства здійснювалися комітетом шкільних колоній.

Вибір дітей, які спрямовувалися до колонії, здійснювався на основі рекомендацій шкільних лікарів і вчителів щодо здоров'я конкретної дитини та матеріального становища її сім'ї [4]. До колоній посилалися слабкі діти 7-15 років з бідних сімей (учні шкіл товариства розміщувалися безкоштовно, діти з інших навчальних закладів перебували в колонії за невелику плату) [6; 7].

Передбачалося створення лікувальних колоній для дітей із заразними хворобами (туберкульоз, трахома) та з особливо складними захворюваннями (важкі види малокрів'я, вади серця), оскільки такі діти вимагали особливі умови проживання і лікування [4].

У колоніях завідувачами і лікарями постійно здійснювався нагляд за відповідністю, придатністю їх умов для перебування колоністів (заходи з фізичного розвитку дітей, режим харчування, чергування різних видів діяльності тощо). Лікарі літніх колоній щоденно оглядали дітей і надавали рекомендації щодо організації їхнього режиму дня [4].

Колонії працювали у дві зміни: перша зміна тривала з кінця травня до початку липня, друга зміна – з початку липня по середину серпня.

Розпорядок дня в колоніях був такий [2; 4; 6]: 7-8 година ранку – пробудження; 8 година – молитва; 8-8.30 – одягання, умивання; 8.30-9 година – гімнастика; 9-10 години – сніданок; 10-11 години – прибирання приміщень

(кожна дитина сама стежила за своїм ліжком), території (чергова зміна виконувала різні роботи на кухні, городі, подвір'ї, у саду, квітнику); 11-1 година пополудні – ігри та гімнастика на майданчику або прогулянки в лісі, полі, а близько 12 години дітям із дозволу лікаря дозволялося купатися в річці або озері, після чого вони збиралися обідати, а дівчата готували для цього столи; 1-2 години – обід з двох страв (м'ясна і молочна), після якого діти брали участь у прибиранні столів, митті підлоги; 2-5 години – час для тихих занять, бесід, співів, спільних читань, малювання, ліплення або прогулянки, розгляду зібраних під час прогулянки рослин і роботи з ними, після чого дітям дозволялося знову купатися; 5-6 години – полуденок; 6-8 години – вільний час (проводились ігри, екскурсії та прогулянки); 8 година – вечеря; 8-9 години – спокійні заняття (співи, бесіди, спільні або самостійні читання тощо); 9-10 години – вечірній спів.

Щодо харчування дітей у колонії, то воно було достатнім, а слабкі і хворі діти отримували додаткові порції молока та інших продуктів [6]. До сніданку давалися хліб, вершкове масло. До дитячого раціону входили: молоко (сире або пряжене), супи (з галушками, перловий, рисовий, манний), рисова каша, пшоняна каша, манна каша з молоком, макарони з м'ясом, кисіль, кава, чай. У 1901 р. порція на день складалася з таких продуктів: м'ясо – ½ фунту, білий хліб – 1 фунт, чорний хліб – ½ фунту, молоко – 5 склянок, крупи – 4 ½ ложки, овочі, цукор, олія, сало (120 г білка, 59 г жирів, 376 г вуглеводів) [6; 8]. Проте вже в 1902 р. харчування дітей у колонії трохи покращилося: до нього додавалося куряче яйце, урізноманітнювалися крупи (гречка, ячмінь, рис, перловка тощо), а також трохи збільшилася кількість інших продуктів (91,6 г тваринних білків, 55,2 г рослинних білків, 57 г жирів, 402 г вуглеводів) [6].

Серед занять дітей у колонії були такі: прогулянки, ігри, фізичні вправи, бесіди (за результатами прогулянки або виховного значення), різні види читання (читання і розповіді вихователями казок, спільні читання вголос доступних для розуміння дітей статей природничого характеру або художньої літератури, самостійне читання книг дітьми), танці, співи і гра на музичних інструментах, музичні вечори, малювання, заняття ручною працею (ліплення, плетіння), збирання і складання гербаріїв, свята, купання, рибна ловля тощо [2].

Так, прогулянки завжди проводились 3-4 рази на тиждень у розташованих поблизу лісах, саду, луках і супроводжувалися розповідями і поясненнями вихователів, які прагнули зосередити увагу дітей на безпосередньому

спостереженні певних природних явищ, представників флори та фауни, їхньому значенні для життя людей [2; 4].

Ігри (найчастіше рухливі [4]) займали в колонії 1-1,5 години на день [2] і дуже подобалися дітям: «Ніхто не може зайняти дітей і вигадати для них такі цікаві ігри, як вони ж самі. ... Коли діти злилися в одну сім'ю, вони відмінно вміють себе розважати: серед них знаходяться ініціатори, і будь-яка пропозиція відразу ж переходить до справи: чи то гратися в пожежних, трійцю, пароплав, чи то будувати курінь, фортеці, чи то розігрувати комічні вистави» [2, с. 15].

Окрім того, діти полюбляли фізичні вправи: вільні рухи, гімнастику, що не вимагали значного напруження і зосередження уваги (діти поділялися на групи за ступенем доступності для них тих чи інших вправ); гімнастику з використанням обладнання; біг і стрибки із поступовим збільшенням навантаження на рівній поверхні та з перешкодами; гігантські кроки тощо [4].

Діти у колонії дуже полюбляли купатися – це було їхнім найбільшим захопленням: «Спочатку воно призводило до дещо неприємних результатів: найбільш слабкі захлиналися, або від довгого перебування у воді в них спостерігався занепад сил. Але минало два тижні – діти зміцнювалися, і наприкінці перебування в колонії всі вміли плавати» [2, с. 15]. Під час купання вихователі стежили, щоб діти не залишалися малорухливими і вчили їх плавати. До того ж, хлопці дуже полюбляли ловити рибу.

Щодо різних видів читання дітей, то слід зазначити, що зазвичай літні колонії мали свою бібліотеки, проте вони були бідними, і бажання дітей читати не задовольнялося повною мірою [2].

Серед музичних занять і вправ діти в колонії особливо полюбляли спів: «Спів був чимось на кшталт засобу, що примирював після денної метушні. Усім було приємно уместитися тісним гуртком на ганку і, відпочиваючи від тривоги і денної біганини, наспівувати улюблені пісеньки» [2, с. 16]. Окрім того, діти вчилися грати на тих музичних інструментах, які були в колонії (гармонь, піаніно або скрипка) і зрідка влаштовували музичні вечори,

Один раз за зміну організовувалися свята, де діти співали, танцювали, демонстрували картини, ставили дитячі вистави [3; 4].

Також діти виявляли бажання займатися сільськогосподарською працею і допомагали селянам з найближчих селищ: «Діти особливо цікавилися сільською роботою: сінокосом, жнивими, молотьбою тощо. Під час однієї з прогулянок ми

потрапили на ток, де обмолочували хліб машиною. Через декілька хвилин хлопці і дівчата прилаштувалися до роботи: хто у молотарки, хто у віялки, хто граблями збирав соломку, хто готував мішки. Робота закипіла так, що було незручно відривати дітей від справи» [2, с. 16]. Окрім того, діти брали участь і в інших польових роботах (загрібання сіна, збирання снопів тощо) [4].

Слід зазначити, що всі діти в колонії були привчені виконувати нескладні господарчі обов'язки, чергувати. Так, завідувачі колоніями зауважували: «Робота є об'єднуючим елементом дитячого життя» [2, с. 21]; «Спільне розв'язання всіх питань і добровільне виконання громадських обов'язків – кращий об'єднуючий фактор у дитячому середовищі» [2, с. 20]. Серед занять і робіт дітей у колонії були такі: прибирання ліжка, кімнати і посуду, ремонт одягу і білизни, допомога на кухні у приготуванні їжі і стирці дрібної білизни, робота на городі, у квітнику і саду (прополювання, поливання, обгортання, підрізання, підв'язування тощо), прибирання подвір'я, саду і зовнішніх частин будівель (галерей, ганків тощо) [4].

Працівники колонії зазначали, що з дітьми треба поводитися обережно й уважно, адже ненароком можна нанести дітям травму або образу. Вихователі намагалися однаково ставитися до всіх дітей, виявляти щирість, об'єктивність і чуйність до кожної дитини. Водночас вони висували до дітей певні вимоги, надавали доручення, виходячи з індивідуальних особливостей і переваг дитини. Так, завідувач колонією казав: «Діти надзвичайно чуйні. Вони відразу відчують штучність і фальш, і якщо дати їм відчути це хоча б раз, ви ніколи не зможете відчути чуйність від дитини. Лише прості стосунки, коли керівник сам стає дитиною, служать запорукою гарних взаємостосунків із дітьми» [2, с. 9].

Окрім того, вихователі прагнули створити згуртований дитячий колектив, який мав би свої правила і традиції. Так, працівники колонії домоглися від дітей, щоб вони не шкодили на селянських городах під час прогулянок, обережно збирали гриби та ягоди в лісі, не ламаючи кущі і дерева, ділилися разом зібраним порівну з іншими дітьми, і згодом ці звички прижилися та сприяли, на думку вихователів, самоорганізації дитячого колективу: «Цей загальний порядок у більшості випадків установлювався самими дітьми, і це є доказом того, наскільки важливо надати свободу дитячій самодіяльності. Надані самі собі, діти формують такі дитячі традиції, які кращі, ніж будь-яка дисципліна, забезпечують мир і злагоду в їхньому середовищі» [2, с. 10].

Серед труднощів роботи колонії були такі [2]: недостатня кількість педагогічних працівників (на 70 дітей лише 2 вихователя); глибока залежність працівників колонії від Ради комітету і його членів, відсутність їх самостійності й ініціативності, що дуже обмежувало роботу з дітьми; недостатня зацікавленість членів товариства і громадськості в поширенні ідей колоній; недостатня кількість посібників для організації дитячих розваг (музичних інструментів, книги для читання, посібники для створення гербаріїв тощо); відсутність можливостей упроваджувати практичні роботи дітей у колонії; складність організації спільної роботи з дітьми різного віку, рівня розвитку і походження (діти із сімей із середнім достатком трималися на відстані від дітей бідняків і не хотіли брати участь у спільній діяльності); погана матеріальна база колонії (на користь літніх колоній та оздоровлення дітей у них неодноразово протягом року організовувалися різні вистави, концерти, базари, вечори [1; 3], збори з яких ішли на організацію й утримання колоній, проте коштів було недостатньо); низький рівень вихованості дітей і складність роботи з ними.

Про популярність і затребуваність літніх колоній свідчать значна кількість оздоровлених у них дітей (понад 100 дітей в одній колонії за літо), покращення показників фізичного розвитку учнів, зменшення випадків захворювань [6]. Після колонії діти зазвичай ставали жвавішими, їхні обличчя були вже не такі бліді, очі неупомлені, спостерігалось збільшення м'язової сили дітей. У звітах про життя колонії [4] зазначалося, що «після 5-6 тижнів для більшості колоністів досягається максимум того, що може дати життя в колонії» [4, с. 4]. З огляду на це працівники колоній прагнули не гнатися за кількістю дітей, які були в них, а збільшити термін їх перебування в колонії. Найбільш оптимальним строком уважався термін 6 тижнів, причому більш ослаблені діти їхали до колонії в першу зміну (аби у випадку недостатнього оздоровлення залишитися на другу зміну).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, літні дитячі колонії вдало розв'язували завдання відпочинку й оздоровлення дітей (у всіх учнів, які відвідали колонію, була зафіксована позитивна динаміка показників їхнього фізичного розвитку). Окрім того, завдяки продуманій роботі вихователів здійснювався ненав'язливий навчально-виховний вплив на колоністів, згуртування дитячого колективу, формувалися позитивні особисті

якості дітей, створювалися умови для подолання їхніх негативних рис характеру.

Дана стаття не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективним для подальших досліджень вважаємо розкриття питань освітньої, медичної та видавничої діяльності Харківського товариства поширення в народі грамотності.

Література

1. Державний архів Харківської області (ДАХО). Фонд 200 – Харьковское общество распространения в народе грамотности, 1869-1920 гг. Оп. 1, дело 314 – Переписка о работе комитета летних колоний, списки детей, инструкции об устраиваемых вечерах в пользу колонистов. 1907 г. – 59 л.
2. ДАХО. Фонд 200. Оп. 1, дело 315 – Доклад зав. колонией (с диаграммами) о летней кампании. 1907 г. – 43 л.
3. ДАХО. Фонд 200. Оп. 1, дело 326 – Доклад, протоколы и переписка о работе летних колоний, о пожертвованиях на оздоровление детей. 1908 г. – 23 л.
4. ДАХО. Фонд 200. Оп. 1, дело 364 – Доклад училищной комиссии (Н. А. Ширяева) о задачах, постановке и правильном устройстве летних школьных колоний. Отрывок научно-исследовательского доклада об организации детского воспитания и детских садов. 1910 г. – 50 л.
5. ДАХО. Фонд 200. Оп. 1, дело 365 – Исторический очерк по организации и изучению школьных детских каникулярных колоний за границей и в России. 1910 г. – 7 л.
6. ДАХО. Фонд 200. Оп. 1, дело 384 – Очерк деятельности комитета и протоколы заседаний совета комитета школьных летних колоний и комиссии по постройке колоний. 1911 г. – 26 л.
7. ДАХО. Фонд 200. Оп. 1, дело 385 – Переписка о работе летних колоний, дневник педагога; об устройстве лотерей, вечеров в пользу оздоровления детей. 1911 г. – 42 л.
8. ДАХО. Фонд 200. Оп. 1, дело 407 – Протокол комиссии, краткий отчет, справки от врачей об освидетельствовании детей на право быть в колонии и переписка о работе комитета и о пожертвованных суммах на оздоровление детей. 1912 г. – 80 л.